

HZ. PEYGAMBER'İN SÜKÛTUNUN ANLAM DEĞERLERİ

THE SEMANTIC VALUE OF SILENCE OF THE PROPHET

HÜSEYİN VURUŞKAN
DR.
BİNGÖL / YAYLADERE İLÇE MÜFTÜSÜ

2018 • SANI:1 • SAYFA 47-74

ABSTRACT

The semantic content of the silence of the Prophet has been examined in this article. The reasons and the meanings of the silence of the Prophet have been analyzed under the light of data derived from narrations. As a conclusion, it has been determined that the silence of the Prophet was a source of sharia as one of the most significant means of taqirir sunnah and it has a wide variety of semantic values in human relations. This fact has also revealed that it is necessary to evaluate the prophetic and humane characteristics of the Prophet together in order to understand sunnah correctly.

Key Words: Sunnah, Taqirir, Silence, Evidence, Judgment.

ÖZ

Bu makalede Hz. Peygamber'in sükûtunun anlam muhtevası ele alınmıştır. Makalede, Hz. Peygamber'in sükûtunun sebepleri ve hangi anlamlara geldiği delilleriyle birlikte tahlil edilmiştir. Neticede Hz. Peygamber'in sükûtunun, takrîrî sünnetin en önemli araçlarından biri olarak şer'î bir kaynak olduğu, bununla birlikte beşerî münasebetlerde çok çeşitli anlam değerlerini ihtiva ettiği tespit edilmiştir. Bu husus, sünneti doğru anlamada Hz. Peygamber'in nebevî ve beşerî vasıflarının birlikte değerlendirilmesi gereğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, Sükût, Takrîr, Delil, Hüküm.

Giriş*

Allah Rasûlü (s.a.s) bir hadiste, evlenmemiş bir kızın evlenme konusunda görüşü sorulduğunda, hayâsından dolayı susmasının rıza ve kabul olduğunu ifade etmiştir.¹ O (s.a.s) bu ifadesiyle, sükûtun onay ve tasvip manasına gelebileceğini işaret ederek sükûtun da bir ifade gücünün olduğunu göstermiştir. Nitekim Mecelle’deki, “*Sâkite bir söz isnat olunmaz. Lâkin ma’rız-ı hâcette sükût beyandır. Yani sükût eden kimseye şu sözü söylemiş oldu denemez. Lâkin söyleyecek yerde sükût etmesi, ikrâr ve beyan addolunur.*”² kaidesi sükûtun bu yönünü ifade etmektedir. Bu kurala göre bir kişinin konuşması gereken yerde susması, bir ikrâr ve açıklama olarak kabul edilmektedir.³ Diğer bir ifadeyle gerekli durumlarda sükût, insanın iradesini beyan yollarından biri olarak kabul edilmekte ve sergilendiği ortama göre muhtelif anlamlar ifade etmektedir.

Sükût, iletişim sürecinde çok farklı mesajlar yansıtmaktadır. Çeşitli anlam nüanslarıyla sükût, konuşmanın vereceği bilgiyi, ona farklı bir anlamsallık katarak sunar.⁴ Daha net bir ifadeyle, her sükûtun, iletişimde değişik yorumlara ve sonuçlara yol açabilecek kendine özgü bir anlamı vardır.⁵

* Bu makale “Tahrîrî Sünnet ve Değeri” adlı doktora tezinin birinci bölümündeki “Hz. Peygamber’in Sükûtunun Anlamları” konusunun ilâvelerle yeniden düzenlenmesi suretiyle kaleme alınmıştır.

¹ Buhârî, Nikâh 41, Hadis no: 5136; Müslim, Nikâh 68, Hadis no: 1421; Ebû Dâvûd, Nikâh 34, Hadis no: 2100; Nesâî, Nikâh 31, Hadis no: 3260; Ahmed b. Hanbel, II, 188, Hadis no: 2526.

² Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, (Metni Kontrol Eden: Ali Himmet Berki), Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1959, m. 67, s. 13.*

³ Mustafa Yıldırım, *Mecelle’nin Küllî Kâideleri*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2001, s. 151.

⁴ Naile Hacızade, “Türkçede Susma ve Sessizlik Kavramları Üzerine”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy: 29-Bahar, Konya 2011, s. 3.

⁵ Cemal Tosun, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2005, s.

Sükût, bazen öfkeyi, direnci, endişeyi, korkuyu, sıkılmayı ve gizliliği yansıtır; bazen anlamamayı, düşünmeyi, dinlemeyi, dinlenmeyi, dikkat çekmeyi, duygu yoğunluğunu, etik bir davranışı ve hâl ile anlaşmayı yansıtır. Sükût bazen de onaylamayı ve onaylamamayı yansıtır.⁶

Sükût, hem nebevî hem de beşerî vasfıyla Hz. Peygamber'in hayatında ise daha değişik anlam değerleriyle karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle nübüvvet vasfı gereği Hz. Peygamber'in sükûtu, sünnetin takrîr yönünü oluşturması açısından şer'î hüküm ifade etmektedir. Diğer taraftan Hz. Peygamber (s.a.s), bir beşer olarak değişik münasebetlerle sükût etmiştir. Allah Rasûlü'nün ihtiyaç olmadıkça konuşmaması⁷ bunlardan biridir. Zira insanın bazen konuşmaması genel olarak beşer olmanın bir gereğidir.⁸ Ayrıca insanın sürekli konuşması olağan bir durum değildir. İnsan bazen susmaya ve kendini dinlemeye ihtiyaç duymaktadır.

Ayrıca İbn Ebî Hâle (ö. 36/656) kendi gözlemleriyle, Hz. Peygamber'in sükûtunun; hilm, tedbir, takdir ve tefekkür olmak üzere dört farklı anlamının olduğunu ifade ederek⁹ meselenin farklı boyutlarına dikkat çekmiştir. Ancak Allah Rasûlü'nün sükûtu daha fazla anlam çeşitliliğini ihtiva etmektedir.¹⁰ Zira konuyla ilgili rivayetler bunu göstermektedir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber'in sükûtu, şu anlamlara gelmektedir.

1. Takrîr İfade Etmesi

Hz. Peygamber'in sükûtu denildiğinde ilk akla gelen husus takrîr yani onaydır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s), gerek huzurunda gerekse gıyabında şer'î bir hüküm içerikli olarak vâki olan sözlere veya fiillere bazen sükûtle karşılık vermiştir. Hz. Peygamber'in bu içerikteki sükûtu, ilgili söz veya fiilleri onayladığına hamledilmiş ve takrîr sünnetin muhtevasına dâhil

82.

⁶ Konuyla ilgili olarak bkz. Hacızade, "Türkçede Susma ve Sessizlik Kavramları Üzerine", s. 5; Tosun, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler*, s. 82; Yusuf Macit, "Din Hizmetlerinde Sözlü ve Sözsüz İletişim", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, DİB Yayınları, Ankara 2008, c. I, s. 413.

⁷ Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye, Dâru'l-Erkâm*, Beyrut, t.y., s. 184, Hadis no: 226.

⁸ M. Süleyman Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 2010, c. II, s.71.

⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1986, c. II, s. 632; *Kâdî İyâz, eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukukî'l-Mustafâ*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1984, s. 178; İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimeşk*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995, c. III, s. 351; *Âmirî, Behcetü'l-Mehâfil ve Buğyetü'l-Emâsil*, Dâru'l-Minhâc, Beyrut 2009, s. 504.

¹⁰ Bkz. Bünyamin Erul, "Hz. Peygamber ve Beden Dili", *Hz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslâm'ın Güncel Sunumu/2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, s. 221.

edilmiştir. Konuyla ilgili rivayetlerden bazıları şunlardır:

a. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.s) yüksek sesle telbiye getirdi. İnsanlar da telbiyeye “zü’l-meâric” (yüksek dereceler sahibi) gibi kelimeler ilave ediyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) söylenenleri işittiği hâlde ses çıkarmıyordu.¹¹ Hadisin diğer bir rivayeti ise özetle şöyledir: Rasûlullah (s.a.s), Zü’l-Huleyfe’de ihrama girip oradaki mes-citte namaz kıldıktan sonra devesi Kasvâ’ya bindi ve “Lebbeyk Allâhümme lebbeyk! Lebbeyke lâ şerike leke lebbeyk! İnne’l-hamde ve’n-ni’mete leke ve’l-mülk. Lâ şerike lek.” diyerek telbiye getirdi. İnsanlar ise farklı şekillerde telbiye getiriyordu. Rasûlullah (s.a.s) bundan dolayı onlara bir şey demedi, kendi telbiyesine devam etti.¹²

Telbiyeye Allah Rasûlü’nün söylediği sözler dışında ilavelerde bulunmak cumhura göre caizdir.¹³ Bunun delili ise hadiste geçtiği üzere Hz. Peygamber’in telbiyeye başka kelimeler ilave edenleri gördüğü hâlde onlara bir şey demeyerek uygulamalarını takrîr etmesidir.¹⁴

b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sekafî (ö. 150/767) şöyle demiştir: Biz Enes’le, Mina’dan Arafat’a doğru giderken, telbiye hakkında, “Siz Rasûlullah ile birlikte nasıl yapardınız?” diye sordum. Bunun üzerine Enes, “İsteyen telbiye getirir, isteyen de tekbir getirirdi, kimse de yadurğanzmadı.” diye cevap verdi.¹⁵

Sünnet olan, bayram günü Akabe cemresine ilk taşı atana kadar telbiyeye devam etmektir.¹⁶ Yukarıdaki rivayet bu hükmü teyit ettiği gibi, Araf

¹¹ Ebû Dâvûd, Menâsik 26, Hadis no: 1813; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, V, 70, Hadis no: 9032.

¹² Müslim, Hac, 147, Hadis no: 1218; Ebû Dâvûd, Menâsik 56, Hadis no: 1905; Ahmed b. Hanbel, VI, 93-94, Hadis no: 14814; İbn Mâce, Menâsik 84, Hadis no: 3074.

¹³ Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-Fevâid-i Müslim*, Dâru’l-Vefâ, Mansûra 1998, c. IV, s. 269; *Nevevî, Sahihu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, Müessesetü Kurtuba, y.y., 1994, c. VIII, s. 241; *Azîmâbâdî, Avnü’l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2005, c. I, s. 859; *Sehârenfüri, Bezlü’l-Mechûd fî Halli Ebi Dâvûd, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye*, Beyrut t.y., c. IX, s. 30.

¹⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî Şerhu Sahihi’l-Buhârî*, Dâru’r-Reyyân, Kâhire 1986, c. III, s. 480; Emîr es-San’ânî, *et-Tahbîr li-İzâhi Meâni’t-Teysîr*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyâd 2012, c. III, s. 257; *Azîmâbâdî, Avnü’l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd*, c. I, s. 859.

¹⁵ Buhârî, İdeyn 12, Hadis no: 970; Müslim, Hac 274, 275, Hadis no: 1285; Muvatta, Hac 43, Hadis no: 810; Ahmed b. Hanbel, V, 305, Hadis no: 12396; Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, c. III, s. 438, Hadis no: 6271. Hadisin İbn Ömer rivayeti ise şöyledir: “Biz, Rasûlullah (s.a.s) ile birlikte Mina’dan Arafat’a kuşluk vakti geçtik. Kimimiz telbiye, kimimiz de tekbir getiriyordu.” Bkz. Müslim, Hac 272, Hadis no: 1284; Nesâî, Menâsikü’l-hac 191, Hadis no: 2995, 2996.

¹⁶ Hattâbî, *A’lâmü’l-Hadis fî Şerhi Sahihi’l-Buhârî*, Câmiatü Ümmü’l-Kurâ, Mekketü’l-Mükerrreme 1988, c. I, s. 599; Aynî, *Umdetü’l-Kârî Şerhu Sahihi’l-Buhârî*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2001, c. VI, s. 426; *Kirmânî, el-Kevâkibü’d-Derârî fî Şerhi Sahihi’l-Buhârî*, Dâru İhyâü’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1981, c. VIII, s. 157; Kastallânî, *İrşâdû’s-Sârî li-Şerhi Sahihi’l-Buhârî*, Matbaatü’l-Kübrâ’l-Emriyye, Mı-

günü sabah namazından sonra telbiyenin kesileceğini söyleyenler aleyhine delildir. Diğer taraftan rivayet Mina'dan Arafât'a giderken telbiye yanında tekbir getirmenin de caiz olduğunu göstermektedir.¹⁷ Çünkü Hz. Peygamber'in, sahâbenin söz konusu uygulamalarını reddetmeyerek takrîr etmesi bu hükümlere delâlet etmektedir.¹⁸

c. Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (s.a.s), Hendek Gazvesi günü (Benî Kurayza üzerine giderken) “Sizden hiç kimse Kurayza yurduna varmadan ikinci namazını kılmasın.” buyurdu. Yolda giderken namazın vaktinin girmesi üzerine onlardan bir kısmı bu emre uyararak, “Biz Kurayza yurduna varmadıkça ikinci namazını kılmaya çağız.” dedi. Bir kısmı ise namaz vaktinin geçmesinden korktular ve “Bilakis biz kılacağız, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), böyle söylemekle sizin namazı terk etmenizi kastetmedi.” diyerek namazı kıldılar. Daha sonra bu husus Hz. Peygamber'e anlatılınca, Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan hiçbiri ni ayıplamadı.¹⁹

Kurayza oğulları Hendek S.a.s'ında düşmanla işbirliği ederek Müslümanlara ihanet etmiştir. Allah Rasûlü (s.a.s) bunun cezasını vermek için s.a.s'ın bitir bitmez onların üzerine hareket emrini vermiş ve oraya varmadan ikinci namazının kılınmaması direktifini vermiştir. Ancak güneş gurûba yaklaşınca²⁰ ashâbtan bir kısmı Hz. Peygamber'in namaz konusundaki emrini hakikat dışında bir manaya yani acil hareket etmeye hamlederek namazı kılmışlar; diğer bir grup sahâbe ise bu emri hakikate yani harp hâlinde namazın tehir edilebileceğine hamlederek²¹ güneş battığı hâlde namazı kılmamışlardır.²² Neticede her iki ictihad Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından takrîr edilmiştir.²³ Bu rivayetten harp gibi şer'î mazerete mebni olarak

sır, h. 1323, c. III, s. 197.

¹⁷ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, c. IX, s. 43; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derâri fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c. VIII, s. 157; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 197

¹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 596; Abdülkerim en-Nemle, *el-Câmi' li-Mesâilî Usûli'l-Fıkh*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2000, s. 137.

¹⁹ Buhârî, Meğâzî 31, Hadis no: 4119; Müslim, Cihâd ve siyer 69, Hadis no: 1770.

²⁰ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve, Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye*, Beyrut 1988, c. IV, s. 8.

²¹ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, c. XII, s. 140; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, c. VI, s. 110; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, 383.

²² Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, c. IV, s. 8.

²³ Sirâceddin el-Urmevî, *et-Tahsil mine'l-Mahsûl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1988, c. I, s. 101; Nüreddin Muhtâr el-Hâdimî, *İlmü Mekâsîdü's-Şeria*, Mektebetü'l-Ubeykân, Riyâd 2001, s. 47; Ramazan el-Bûtî, *Fıkhü's-Sireti'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut 1991, s. 332. Ayrıca bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, c. XII, s. 140; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. II, s. 507.

namazın tehir edilebileceği hükmüne ulaşan Buhârî (ö. 256/870), bu hükmün bir uzantısı olarak korku durumlarında vaktin çıkmasını beklemeden namazı îmâ ile kılmanın evleviyetle caiz olduğunu ifade etmiştir.²⁴

2. Vahiy Beklemeyi İfade Etmesi

Hz. Peygamber (s.a.s), hükmü bulunmayan bazı meselelerde kendisine soru sorulduğu zaman bazen hemen cevap vermemiş, vahiy gelene kadar sükût ederek beklemiştir.²⁵ Rivayetlerden anlaşıldığına göre bu durum sahâbenin de dikkatini çekmiş ve Allah Rasûlü'nün bu hâli rivayetlere yansımıştır. Buhârî (ö. 256/870) de bu hususu bir bâb başlığı ile dile getirmiştir. Buhârî'nin konuyla ilgili bâb başlığı şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine vahiy gelmeyen konularda soru sorulduğunda "*bilmiyorum*" der ya da kendisine o konuda vahiy gelinceye kadar, o soruya cevap vermezdi. O (s.a.s), "*Şüphesiz ki biz sana Kitabı hak olarak indirdik ki insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin.*"²⁶ âyetinden dolayı, rey ve kıyâs ile bir söz söylemezdi.²⁷ Konuyla ilgili rivayetlerden bazıları şöyledir:

a. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) şöyle anlatmıştır: Bir gün Medine'de, Allah Rasûlü (s.a.s) ile birlikte bir tarlada yürüyordum. Allah Rasûlü (s.a.s), hurma dalından bir değneğe dayanarak yürüyordu. O sırada birkaç Yahudiye rastladık. Onlardan bazısı, "*Ona ruh hakkında sorun.*" dedi. Bazısı da, "*Hayır, sakın sormayın, olur ki hoşunuza gitmeyecek bir cevap verir.*" dedi. Sonunda kalkıp geldiler ve "*Yâ Eba'l-Kâsim! Bize ruhtan bahset!*" dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s) bir müddet sükût etti. Ben, o esnada kendisine vahiy geldiğini anladım. Bu yüzden de vahiy tamamlanuncaya kadar biraz geriye çekildim. Bir müddet sonra Allah Rasûlü (s.a.s), "*Sana ruh hakkında soru soruyorlar. De ki, ruh, Rabbimin bileceği bir şeydir. Size onun hakkında pek az bir ilim verilmiştir.*"²⁸ âyetini okudu.²⁹

Bu rivayetten açıkça anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'in sükût etmesi vahiy beklemeye yöneliktir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) kendisine sorulan soruya hemen cevap vermemiş vahyin gelmesini beklemiştir.³⁰ Nitekim

²⁴ Kâmil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1981, c. III, s. 150; Mehmed Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1987, c. II, s. 908.

²⁵ Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, c. II, s. 72.

²⁶ Nisâ, 4/105.

²⁷ Bkz. Buhârî, İ'tisâm 8, Bâb başlığı.

²⁸ İsrâ, 17/85.

²⁹ Buhârî, İlim 47, Hadis no: 125; Müslim, Sıfâtü'l-Münafikîn 32, Hadis no: 2794; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 18, Hadis no: 3152; Ahmed b. Hanbel, II, 564, Hadis no: 3975.

³⁰ Bkz. Aynî, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, c. XXV, s. 71; İbn Hacer, *Fet-*

Buhârî de (ö. 256/870) yukarıda zikredilen bâb başlığında bu rivayete de yer vererek bu hususa işaret etmiştir.³¹

b. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) şöyle anlatmıştır: Hastalanmıştım. Geçmiş olsun demek üzere, Allah Rasûlü (s.a.s) ve Ebû Bekir beni ziyarete gelmişlerdi. Bize geldiklerinde ben baygınmışım. Bu sırada Allah Rasûlü (s.a.s) abdest almış, abdest suyundan birazını da benim üzerime serpmiş. Bunun üzerine ben ayıldım. Bir de ne göreyim karşımda Allah Rasûlü (s.a.s) duruyor. Hemen sordum, “*Yâ Rasûlallah! Malımı ne yapayım?*” *Bana bir cevap vermedi. Derken miras âyeti*³² nâzil oldu.³³

Bu rivayette Hz. Peygamber’in, Câbir b. Abdullah’a cevap vermemesinin sebebi ichtihadla bir hükme varamadığından vahiy beklemeye yöneliktir.³⁴

Hz. Peygamber’in vahiy yoluyla beklediği cevap bu rivayetlerde olduğu üzere âyetler şeklinde gelmiştir. Bazen ise vahiy âyetler hâlinde değil, farklı bir tarzda gelmiştir. Bu şekildeki vahiyler, vahy-i gayr-i metlûv³⁵ veya sünnet vahiyi³⁶ denilmiştir. Konuyla ilgili rivayetlerden bazıları şöyledir:

a. Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (s.a.s), bir gün minbere oturdu, biz de onun etrafında oturduk. Allah Rasûlü (s.a.s), “*Benden sonra sizin hakkınızda endişe ettiğim şeylerden biri, dünya nimetlerinin ve zînetlerinin size bolca verilmesidir.*” buyurdu. *Oradakilerden biri, “Yâ Rasûlallah! Hiç hayır, şer getirir mi?” diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.s), bu soru üzerine sükût etti. Bunun üzerine ona, “Ne diye Rasûlullah’a böyle soru soruyorsun. Bak, sana cevap bile vermiyor!” diye çıkışıldı. Bir de baktık ki kendisine vahiy geliyor. Allah Rasûlü (s.a.s) vahiy hâli geçince terini sildi. Sonra da soru soran şahsa dönerek şöyle buyurdu: “Muhakkak ki, hayır şer getirmez. Ancak baharın bitirdiği otlar-*

---

hu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, XIII, 305; Kastallâni, İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, c. X, s. 322.

³¹ Bkz. Buhârî, İ'tisâm 8, Bâb başlığı.

³² Bazı rivayetlerde bu âyetin Nisâ suresinin 11. âyeti olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Buhârî, Tefsîr (Nisâ) 4, Hadis no: 4577; Müslim, Ferâiz 6, Hadis no: 1616; Tirmizî, Ferâiz 6, Hadis no: 2103. Bazı rivayetlerde ise bu âyetin Nisâ suresinin 176. âyeti olduğu ifade edilir. Bkz. Müslim, Ferâiz 5, Hadis no: 1616; Tirmizî, Ferâiz 7, Hadis no: 2104.

³³ Buhârî, İ'tisâm 8, Hadis no: 7309; Ferâiz 1, Hadis no: 6723; Müslim, Ferâiz 5, Hadis no: 1616; Tirmizî, Ferâiz 6, 7, Hadis no: 2103, 2104.

³⁴ Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, Müessesetü Kurtuba, y.y., 1994, c. XI, s. 80-81; Molla Gürânî, *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzî Ehâdisi'l-Buhârî*, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2008, c. XI, s. 159. Ayrıca bkz. Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim*, c. V, s. 330.

³⁵ Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Vahiy”, *DİA*, TDV, Ankara 2012, c. XLII, s. 442.

³⁶ Mehmet Erdoğan, *Vahiy-Akıl Dengesi Açısından Sünnet*, İFAV Yayınları, İstanbul 2001, s. 72; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul 2011, s. 57.

dan, öldüren yahut ölüme yaklaştıran bitkiler de vardır. Yalnız yeşillik yiyen hayvanlar böyle değildir. Çünkü onlar yeşillikten yerler, böğürleri dolu mu da güneşe karşı dururlar. Geviş getirirler, rahatça def-i hacet yaparlar, sonra tekrar dönüp yayılırlar. Bu mallar hoştur, güzeldir. Ondandır fakire, yetime ve yolda kalmışa verebilen Müslüman için o mal ne güzel bir arkadaşdır. Fakat o malı haksız kazanan kimse ise yiyip de doymayan kimse gibidir ve o mal kıyamet günü onun aleyhinde bir şahit olacaktır.”³⁷

Ashâbın müşahedesine göre bu rivayette Hz. Peygamber’in soru üzerine sükût etmesi bu konuda vahiy beklemeye yöneliktir.³⁸ Çünkü sorulan soruya vahiy geldikten sonra cevap vermiştir.

b. Ya‘lâ b. Ümeyye’den (ö. 60/679-80) şöyle rivayet edilmiştir: Ya‘lâ, Ömer b. Hattâb’a, Rasûlullah’a vahiy gelirken vahyin inişini kendine göstermesini istemişti. Bir gün Hz. Peygamber (s.a.s), Cî‘râne’de bulunduğu bir sırada ashâbıyla birlikte otururken bir adam geldi ve “*Yâ Rasûlallah! Güzel koku sürünmüş olarak umre için ihrama giren bir kimse hakkında ne dersiniz?*” diye sordu. Allah Rasûlü bir müddet sustu. Akabinde kendisine vahiy geldi. Bunun üzerine Ömer, Ya‘lâ’ya işaret etti, o da hemen geldi. O sırada Rasûlullah’ın üzerinde kendisine gölgelik yapılmış bir örtü vardı. Ya‘lâ, başını bu örtünün içine soktu. Rasûlullah’ı vahyin ağırlığından dolayı yüzü kızarmış bir hâlde gördü. Rasûlullah (s.a.s), hırıltılı bir şekilde nefes alıp veriyordu. Rasûlullah’ın bu hâli geçtikten sonra, “*Umre hakkında soru soran nerede?*” buyurdu. Soru soran adam yanına getirilince, “*Üzerindeki kokuyu üç kere yıka, cübbeyi çıkart ve haccında yaptıklarını umrende de yap.*” buyurdu.³⁹

Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine sorulan bir soru karşısında bazen, hemen cevap vermeyip vahiyden destek almak için sükût etmiş, kendisine vahiy geldikten sonra cevap vermiştir. Ancak bu vahiy, Kur‘ân dışında bir bilgilendirmedir. Çünkü söz konusu rivayetlerden bu anlaşılmaktadır.

3. Onaylamama İfade Etmesi

Hz. Peygamber’in sükûtu onay ifade ettiği gibi onaylamama ve reddetme de ifade etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s), bazı konularda kendisine

³⁷ Buhârî, Zekât 47, Hadis no: 1465; Müslim, Zekât 123, Hadis no: 1052; Nesâî, Zekât 81, Hadis no: 2587; Ahmed b. Hanbel, V, 18, Hadis no: 11330; İbn Hibbân, *es-Sahih*, VIII, 19, Hadis no: 3225.

³⁸ Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, c. VII, s. 56; Zekeriyâ el-Ensârî, *Min-hatü'l-Bârî bi-Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2005, c. III, s. 551; Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, c. IX, s. 358.

³⁹ Buhârî, Hac 17, Hadis no: 1536; Müslim, Hac 8, Hadis no: 1180; Ahmed b. Hanbel, VII, 373, Hadis no: 18452; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 90, Hadis no: 9100.

danışıldığı zaman ya konuyu yahut soru şeklini tasvip etmediğinden, hoşnutsuzluğunu sükûtuyla ifade etmiştir.⁴⁰ Konuyla ilgili bir hatırasını Ebû Hüreyre (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Bir gün, yâ Rasûlallah! Ben genç bir adamım. Kendi aleyhime kötü bir iş yapmaktan korkuyorum. Kadınlarla evlenecek dünyalık da bulamıyorum, hadım olabilir miyim? diye sordum. Allah Rasûlü (s.a.s) bana cevap vermedi. Sonra bu hâlimi bir kez daha arzettim. Yine sustu. Sonra bir daha sordum, yine sustu. (Dördüncü defa) bir daha aynı şeyi söylediğimde Rasûlullah (s.a.s) bana, “*Ey Ebû Hüreyre! Senin karşılaşıcağın mukadderatı yazan kalemin mürekkebi kurumuştur. Bu durumda sen ister kendini hadım ettir, ister ettirme!*” buyurdu.⁴¹

Burada Hz. Peygamber (s.a.s), Ebû Hüreyre'nin evlenmeyip hadımlaşma konusundaki isteğine, ısrarla sükûtle mukabelede bulunarak onun bu isteğini tasvip etmediğini ifade etmiş, Ebû Hüreyre ısrar edince de bu isteği onaylamadığını açıkça belirtmiştir. Çünkü dört defa sorulan bir soruya, sükût ettikten sonra söylediği sözden bu anlaşılmaktadır. Rasûlullah'ın ısrarla sükût etmesi, sorunun fenalığını kemâlî belâgatle ifade etmiş, sonunda söylediği cevap da ancak nehye delâlet etmiştir.⁴²

Konuyla ilgili diğer bir misal Abdullah b. Ömer'den (ö. 73/692) şöyle rivayet edilmiştir: Bir defasında birisi Hz. Peygamber'e gelerek, “*Ey Allah'ın Rasûlü! Hizmetçiyi hatasından dolayı kaç kere affedeyim?*” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s) sükût etti. Adam soruyu tekrar sordu. Hz. Peygamber (s.a.s) yine sükût etti. Adam üçüncü defa sorduğunda Rasûlullah (s.a.s) bu sefer, “*Her gün yetmiş kere.*” buyurdu.⁴³

Hz. Peygamber'in buradaki sükûtu onaylamama ifade etmektedir. Çünkü affetmek devamlı yapılması istenen, rakamsal ifadelerle sınırlanması zor ahlâkî bir erdem olduğundan Hz. Peygamber (s.a.s) soruyu beğenmemiş ve sükût etmiştir.⁴⁴

4. Hilm İfade Etmesi

Sükûnet, yumuşak huyluluk, sabırlı, temkinli, vakur, anlayışlı ve affedici olmak gibi manalara gelen hilm,⁴⁵ Hz. Peygamber'in en önemli vasıfla-

⁴⁰ Aşkar, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, c. II, s. 78.

⁴¹ Buhârî, Nikâh 8, Hadis no: 5076; Nesâî, Nikâh 4, Hadis no: 3212.

⁴² Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, c. XI, s. 256; Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, c. XI, s. 5169.

⁴³ Ebû Dâvûd, Edeb123-124, Hadis no: 5164; Tirmizî, Birr 31, Hadis no:1956; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*; Mektebetü İbn Teymiyye, y.y., t.y., c. XIII, s. 326, Hadis no: 14127.

⁴⁴ Azîmâbâdî, *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, II, 2346; Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmiî'l-Tirmizî*, Dâru'l-Fikr, y.y., t.y., c. VI, s. 81.

⁴⁵ Bkz. Mustafa Çağrırcı, “Hilim”, *DİA*, TDV, Ankara 1998, c. XVIII, s. 33; Serpil Başar, “Kur'an'da Hilm Kavramı”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 49, sy. 1, Ocak-Şubat-Mart 2013,

rından biridir. Hz. Peygamber'in kendisine uzun yıllar hizmet eden Enes b. Mâlik'e (ö. 93/711-12) bir kez olsun öf bile dememesi, yaptığı herhangi bir şeyden dolayı onu azarlamaması⁴⁶ onun hilm vasfının ne kadar geniş olduğunu ortaya koymaktadır.

Hız. Peygamber (s.a.s) hilmi gereği karşılaştığı yalan, iftira, alay, tuzak ve tehdit gibi olumsuz tepki ve engellemelere karşı sabır ve temkinle karşılık vermiş, bilinçsizce hareketlere aldırış etmemiş, hatalara karşı affedici olmasını bilmiştir. Zira Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e şahsına yönelik kötülöklere aynıyla karşılık vermeyerek sabretmesini tavsiye etmiş,⁴⁷ bilinçsizce yapılan hareketlere aldırılmaması ve cahillerden yüz çevirmesi gerektiğini bildirmiştir.⁴⁸ Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) kendi şahsına karşı söz konusu olan bilinçsiz söz ve hareketleri önemsememiş, bunu da çoğu zaman sükût ederek ifade etmiştir. Konuyla ilgili rivayetlerden bazıları şöyledir:

a. Bir gün Ebû Cehil, Safâ tepesinin yanında Hz. Peygamber'e hakaret etmiş, dinini ve peygamberliğini küçümseyecek sözler söyleyip her zamanki gibi onu incitip üzümüştü. Hz. Peygamber (s.a.s) ise ona hiçbir şey söylememişti.⁴⁹

b. "Önce en yakın akrabamı uyar."⁵⁰ âyeti nâzil olunca Allah Rasûlü (s.a.s) bu âyetin gereğini yerine getirmek için tüm akrabalarını bir akşam yemeğe davet etti. Yemekten sonra Allah Rasûlü (s.a.s) söze başlamak istediği bir sırada, Ebû Leheb birden söze girerek ona şöyle dedi: "*Bunlar senin amcaların ve amcalarının oğullarıdır. Bunlara ne söylemek istersen söyle, ama sakın dinlerinden dönmelerini isteme. Ailenin bütün Araplarla s.a.s.aşacak güce sahip olmadığını bilmelisin. Sen yaptığın işe devam edersen, Kureyşliler diğer Arapların da yardımıyla sana çullanmadan önce ailenin seni durdurması daha kolaydır. Ben, senin kadar, kendi ailesi ve sülâlesi için afet ve belâ getiren başka kimseyi görmedim.*" Ebû Leheb'in bu sözleri üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) sustu ve bu toplantıda hiç konuşmadı. Hz. Peygamber (s.a.s) diyeceklerini daha sonraki bir yemek davetinde anlattı.⁵¹

s. 85.

⁴⁶ Buhârî, Edeb 39, Hadis no: 6038; Müslim, Fedâil 51, 52, Hadis no: 2309; Ebû Dâvûd, Edeb 1, Hadis no: 4774; Ahmed b. Hanbel, V, 740, Hadis no: 14025.

⁴⁷ En'âm/634; Nahl, 16/127; Ahkâf, 46/35; Müzemmil, 73/10-11.

⁴⁸ Nisâ, 4/63, 81; En'âm, 6/68; A'râf, 7/199; Ahzâb, 33/48.

⁴⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1990, c. I, s. 321; Taberî, *Târîhü'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Dâru'l-Maârif, Kâhire 1968, c. II, s. 333; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Dâru'l-Gurabi'l-İslâmî, Beyrut 2003, c. I, s. 568.

⁵⁰ Şuarâ, 26/214.

⁵¹ İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, c. I, s. 584-585; Şâmî, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Sîreti Hayri'l-İbâd*, Lecnetü İh-

5. Düşünme İfade Etmesi

Hız. Peygamber'in sükûtinun sebeplerinden bir diğeri düşünmedir.⁵² Zira Hız. Peygamber (s.a.s), kendisine bir soru sorulduğunda bazen hemen cevap vermemiş bir süre sükût ettikten sonra cevap vermiştir. Böylesi durumlarda Hız. Peygamber'in sükûtu düşünmeye yöneliktir. Zira susmanın nedenlerinden biri de düşünmektir. Çünkü insan, bir soru sorulduğunda düşünmeye ihtiyaç duyabilir.⁵³

Konuyla ilgili bir rivayet Ebû Mes'ûd el-Ensârî'den (ö. 42/662) şöyle nakledilmiştir: Bir gün Sa'd b. Ubâde'nin (ö. 14/635) meclisinde otururken, Allah Rasûlü yanımıza geldi. Beşîr b. Sa'd (ö. 12/633) ona, *"Allah Teâlâ sana sâlât ü selâm getirmemizi emrediyor. Peki, sana nasıl salavât getireceğiz ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordu. Allah Rasûlü (s.a.s) bir süre sustu. Öyle ki bizler, "Keşke Beşîr bu soruyu sormasaydı!" diye düşündük. Bir müddet sonra Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: "Allâhümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed, kemâ salleyte alâ âli İbrâhîm. Ve bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed, kemâ bârekte alâ âli İbrâhîm. İnneke hamîdün mecîd, deyin. Selâm da, bildiğiniz gibidir."*⁵⁴

Bu rivayette Hız. Peygamber'in sükût etmesi, bu konuda ya vahiy beklentisine ya da en uygun cevabı vermek için düşünmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵ Ancak Hız. Peygamber'in, sahâbeye öğrettiği salavât şekillerinin farklı olması bu konuda Hız. Peygamber'in ictihadının belirleyici olduğuna işaret etmektedir.⁵⁶

6. Tasdik İfade Etmesi

Ebû Musa el-Eş'ârî (ö. 42/662-63) şöyle anlatmıştır: Bir gün kabileden birkaç kişiyle birlikte Hız. Peygamber'in yanına gelmiştim. Hız. Peygamber (s.a.s), *"Müjdeler olsun, başkalarına da bu müjdeyi verin. Kim sadık kalarak Allah'tan başka ilâh olmadığına şehâdet ederse cennete gi-*

yâi't-Türâsi'l-İslâmî, Kâhire 1997, c. II, s. 432.

⁵² İbn Akîl, *el-Vâzıh fî Usûli'l-Fıkh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1999, c. II, s. 32. Ayrıca bkz. Aşkar, *Ef'âdur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, c. II, s. 76.

⁵³ Aşkar, *Ef'âdur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, c. II, s. 76.

⁵⁴ Müslim, Salât 65, Hadis no: 405; Ebû Dâvûd, Salât 178-179, Hadis no: 980; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 34, Hadis no: 3231, Nesâî, Sehv 49, Hadis no: 1281; Muvatta, Kasru's-salât 67, Hadis no: 432.

⁵⁵ İbn Allân, *Delîlü'l-Fâlihîn li-Turukı Riyâzü's-Sâlihîn*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut t.y., c. VII, s. 222.

⁵⁶ Bu konuda Ebû Mes'ûd el-Ensârî'nin yukarıdaki rivayetini ilave olarak Kâ'b b. Ucre (ö. 52/672) (Bkz. Buhârî, Deavât 32, Hadis no: 6357; Müslim, Salât 66, Hadis no: 406) ve Ebû Humeyd es-Sâidi'den (ö. 60/680) (Bkz. Buhârî, Deavât 33, Hadis no: 6360; Müslim, Salât 69, Hadis no: 407) farklı lafız ve içerikte salavât şekilleri nakledilmiştir.

der.” buyurdu. Daha sonra onun (s.a.s) huzurundan ayrıldım ve bu durumu insanlara müjdelemeye başladım. Yolda Ömer b. Hattâb ile karşılaştık. Bu haberi duyunca bizi Rasûlullah’a geri götürdü ve “*Yâ Rasûlallah! Buyurduğunuz müjdeli haber insanlara duyurulduğu takdirde buna güvenip tembellik edebilirler.*” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah sustu.⁵⁷

Bu rivayette Allah Rasûlü’nün sükûtu, Hz. Ömer’in (ö. 23/644) sözünü tasdik içerikli görülmektedir. Çünkü Allah Rasûlü’nün, Hz. Ömer’in sözüne cevap vermemesi bu konuda yanlış anlaşılmanın söz konusu olabileceğine işaret etmektedir.⁵⁸

7. Talim İfade Etmesi

Hz. Peygamber (s.a.s), bazen sükût ederek bir şeyler öğretmeyi de hedeflemiştir. Özellikle âdâb-ı muâşeret kurallarının öğretilmesinde bu yolu tercih etmiştir. Nitekim konuyla ilgili şu rivayetlerde de bu husus ifade edilmektedir:

a. Ebû Hüreyre (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Hz. Peygamber (s.a.s), bir topluluğa bir şeyler anlatırken bir bedevî çıkageldi ve “*Kıyamet ne zaman kopacak?*” diye sordu. Rasûlullah (s.a.s) cevap vermeden konuşmasına devam etti. Bunun üzerine orada bulunanlardan bir kısmı, “*Adamın sorusunu duydu, fakat galiba soruyu beğenmedi.*” dedi. Bir kısmı ise, “*Hayır, soruyu duymadı.*” dedi. Rasûlullah (s.a.s), konuşmasını bitirince, “*Kıyamet hakkında soru soran nerede?*” buyurdu. Adam, “*Buradayım, Yâ Rasûlallah!*” deyince Allah Rasûlü (s.a.s), “*Emanet zâyi edildiği zaman kıyameti bekle!*” buyurdu. Adam, “*Emanet nasıl zâyi olacak?*” diye sordu. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s), “*Emanet ehil olmayan kimseye verildiği zaman kıyameti bekle!*” buyurdu.⁵⁹

Hz. Peygamber (s.a.s), bu rivayette konuşmayla meşgul olduğundan dolayı soru sorana hemen cevap vermeyerek konuşurken sözünün kesilmesinin doğru bir davranış olmadığını ifade etmek istemiştir. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s), biri konuşurken nasıl davranılması gerektiğinin usul ve âdâbını öğretmiştir.⁶⁰

⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, VIII, 66-67, Hadis no: 20124.

⁵⁸ Heyet, *Hadislerle İslâm*, DİB Yayınları, Ankara 2013, c. VII, s. 630.

⁵⁹ Buhârî, İlim 2, Hadis no: 59; Ahmed b. Hanbel, IV, 399, Hadis no: 8963; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, I, 307, Hadis no: 104; *Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 127, Hadis no: 13465.

⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. I, s. 171; Aynî, *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 11; Kırmânî, *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c. II, s. 6; Keşmîrî, *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005, c. I, s. 241; Mustafa Karataş, *Hz. Peygamber'in Beden Dili*, Nûn Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 197.

b. Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle anlatmıştır: Bir gün elbisesi saf-
ranla boyanmış birisi Allah Rasûlü'nün yanına geldi. Allah Rasûlü (s.a.s)
hoşlanmadığı herhangi bir şeyi bir kimsede gördüğü zaman o kimsenin
yüzüne fazla bakmazdı. Adam bir süre oturduktan sonra çekip gitti. Hz.
Peygamber (s.a.s) orada bulunanlara, “*Keşke bu adama elbisesindeki saf-
ranı yıkamasını söyleseniz!*” buyurdu.⁶¹

Bu rivayette Allah Rasûlü (s.a.s), üzerinde hoşla gitmeyen bir şey bulu-
nan kimseye bir şey söyleyerek, orada bulunanlara ve bütün Müslüman-
lara nezaket, hayâ ve toplum içinde bir kimsenin rencide edilmemesi gibi
ahlâkî ilkeleri talim etmiştir.

8. Tedbir İfade Etmesi

Susmanın ifade ettiği manalardan biri de korunmadır. Zira kötülüğün-
den çekinilen kişilerden korunmak için sessiz kalınması, sükût ederek bir
karşılık verilmemesi bazen en mantıklı yoldur. Hz. Peygamber (s.a.s) de
zaman zaman bu yola başvurmuştur. Mesela, Uhud Savaşı sonrası Hz. Pey-
gamber (s.a.s), az sayıda ashâbıyla birlikte Uhud Dağı'na sığınmıştı. Bu-
nun üzerine Müslümanlar da burada toplanmıştı. Ebû Süfyân (ö. 31/651-
52), savaş alanından ayrılmadan önce Hz. Peygamber'in sağ olup olmadı-
ğını öğrenmek üzere Müslüman topluluğa hitaben, “*Muhammed aranızda
mı?*” diye sormuş, *Allah Rasûlü (s.a.s) kendisi karşılık vermediği gibi Müs-
lümanların da cevap vermemelerini istemişti.* Bu defa Ebû Süfyân, “*Ebû
Bekir aranızda mı, Ömer aranızda mı?*” diye sormuş ve bu sorularına da
cevap verilmemişti.⁶²

Bu hadisede Ebû Süfyân'ın sorularına cevap verilmemesi bir harp stra-
tejisi olup bununla düşmanlık ve öfkeleri henüz yatışmamış müşrikleri tek-
rar saldırıya geçmekten alıkoyma hedeflenmiştir. Dolayısıyla buradaki
sükût, tedbir ve korunma içeriklidir.⁶³

9. Dinleme İfade Etmesi

İnsanlarla sağlıklı iletişim kurmak, sadece güzel söz söylemekle müm-
kün olmamaktadır. Güzel konuşma kadar belki de ondan daha da öncelikli
olarak etkili dinleme becerilerini kullanmayı öğrenmek gerekir. Dinlemeyi

⁶¹ Ebû Dâvûd, Edeb 5, Hadis no: 4789; Ahmed b. Hanbel, V, 378, Hadis no: 12702; Tirmizî, eş-Şemâilü'l-Muhammediyye, s. 286-287, Hadis no: 347.

⁶² Buhârî, Meğâzî 17, Hadis no: 4043; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, Dâru'l-Hicr, y.y., 1999, II, 95, Hadis no: 861; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, c. XI, s. 40, *Hadis no: 4738*; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ, Müessesetü'r-Risâle*, Beyrut, 2001, VIII, 31, *Hadis no: 8581*; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2010, c. IV, s. 193.

⁶³ Bkz. İbn Kayyim el-Cevzîyye, *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2009, s. 395; Karataş, *Hiz. Peygamber'in Beden Dili*, s. 197.

bilmeyen kimsenin sadece konuşma yeteneğini kullanarak karşısındaki ile çift yönlü ve anlamlı bir ilişki yürütmesi imkânsızdır.⁶⁴ Etkili bir yüz yüze iletişimin gerçekleşebilmesi için tarafların en azından susarak konuşanı dinlemesi gerekir. Çünkü susmadan bir başkasını gerçek anlamda dinlemek olası değildir.⁶⁵ Diğer bir ifadeyle beşerî münasebetlerde sağlıklı bir iletişim, bireylerin birbirlerini dinlemelerine bağlıdır. Bireylerin aynı fikirde olmasalar da birbirlerini sonunu kadar dinlemeleri gerekmektedir.

Bu ifade edilen hususlar Allah Rasûlü'nün en dikkat çekici vasıflarından birini oluşturmaktadır. Zira Allah Rasûlü (s.a.s), kendisiyle konuşan herkesi, sözleri bitinceye kadar dinlemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), biri kendisine soru sorduğunda veya bir derdini anlattığında onu can kulağı ile dinlemiş, o sözünü bitirinceye kadar sözünü kesmemiş, iyice dinledikten ve anladıktan sonra o kişiye cevap vermiştir.⁶⁶ Konuyla ilgili rivayetlerden biri şöyledir:

Bir gün Kureyş kabilesinin ileri gelenlerinden Utbe b. Rebîa, yalnız başına Mescid-i Haram'da bulunan Allah Rasûlü'nün yanına geldi ve sözlerine şöyle başladı: *“Ey kardeşimin oğlu! Biliyorsun ki, sen aramızda şeref ve soy sop üstünlüğü bakımından bizden daha hayırlısın ve ilerisin. Ancak sen, kavminin başına büyük bir iş açtın. Bu işle onların birliğini dağıttın, akılsız olduklarını söyledin, tanrılarını ve dinlerini kötiledin, onların gelmiş geçmiş baba ve atalarını kâfir saydın. Şayet beni dinleyecek olursan, sana bazı tekliflerim olacak. Bunlar üzerinde düşünüp taşınmanı istiyorum. Belki bazıları kabul edersin.”* Bunun üzerine Hz. Peygamber, *“Söyle, seni dinliyorum!”* deyince, Utbe, tekliflerini sıralamaya başladı ve sözlerine şöyle devam etti: *“Sen ortaya attığın bu meseleyle şayet mal ve servet elde etmek gayesinde isen, mallarımızdan sana hisse ayıralım, hepimizin en zengini olursun. Eğer bir makam peşinde isen, seni kendimize reis yapalım. Yok, eğer bu sana gelen, görüp de üzerinden atmaya kuvvetin yetmeyen bir evham, cinlerden perilerden gelme bir hastalık ve sihir ise, doktor getirtelim, seni tedavi ettirelim. Seni kurtarıncaya kadar mal ve servetimizi harcamaktan geri durmayalım.”* Utbe b. Rebîa'nın sözleri bitince, Allah Rasûlü, *“Sözlerini bitirdin mi ey Ebû'l-Velîd!”* diye sordu, evet cevabını alınca da, *“O hâlde sen de beni dinle.”* dedi ve ardından besmele çekerek Fussilet sûresini, secde âyetine (36. âyet) kadar okudu.⁶⁷

Hz. Peygamber (s.a.s), bu hadisede Utbe b. Rebîa'yı sözünü kesmeden sabır ve tahammülle dinlemiş, Utbe sözünü bitirdiğinde ise, *“Şimdi sen de beni dinle.”* diyerek kendisinin de aynı dikkatle dinlemesi gerektiğini imâ

⁶⁴ Heyet, *Hadislerle İslâm*, c. III, s. 389.

⁶⁵ Tosun, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler*, s. 81.

⁶⁶ Karataş, *Hz. Peygamber'in Beden Dili*, s. 196.

⁶⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, c. I, s. 322-323; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-Nübüvve*, s. 230-231; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, I, 559-560; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. III, s. 275-276.

*etmiştir.*⁶⁸ Böylece Hz. Peygamber (s.a.s) muhatabına değer vererek hem onun tepkisel savunmaya geçmesini engellemiş hem de onun üzerinde daha etkin olmayı amaçlamıştır.

10. Dikkat Çekmeyi İfade Etmesi

Hz. Peygamber (s.a.s), bazen konuşmalarında hem konunun önemine dikkat çekmek hem de dinleyenlerin dikkat ve ilgilerini yoğunlaştırmak için bazı sorular sorar ve arkasından bir müddet susardı. Şu rivayetlerde bu hususa işaret edilmektedir:

a. Ebû Bekre'den (ö. 51/671) rivayet edilen Veda Haccı konuşmasında Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurmuştur: *“Zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü şekliyle dönmektedir. Bir yıl on iki aydır. Bunlardan dördü haram olan aydır. Üçü birbiri ardınca gelen Zilkade, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. Diğeri ise Cemâziyelâhir ile Şâban arasında bulunan ve Mudar kabilesinin daha çok değer verdiği Receb ayıdır.”* Sonra Peygamberimiz, *“Bu hangi aydır?”* diye sordu. Biz, *“Allah ve Rasûlü daha iyi bilir.”* dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) sustu. O kadar ki, biz aya başka bir ad vereceğini zannettik. Sonra, *“Bu ay zilhicce değil mi?”* dedi. Biz, *“Evet.”* dedik. *“Bu hangi beldedir?”* diye sordu. Biz, *“Allah ve Rasûlü daha iyi bilir.”* dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) bir süre sustu. Biz, bu şehre başka bir ad vereceğini zannettik. Sonra, *“Burası Belde-i Haram (Mekke) değil mi?”* dedi. Biz, *“Evet.”* dedik. *“Bu hangi gün?”* diye sordu. Biz, *“Allah ve Rasûlü (s.a.s) daha iyi bilir.”* dedik. Bir müddet sustu. Öyle ki biz o güne başka bir ad vereceğini zannettik. Sonra, *“Bugün kurban günü değil mi?”* dedi. Biz, *“Evet.”* dedik. Akabinde Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: *“Şüphesiz ki, sizin kanlarınız, mallarınız, ırz ve namusunuz, şeref ve haysiyetiniz, şu gününüzün, şu beldenizin ve şu ayınızın haram olduğu gibi haram kılınmıştır. Rabbinize kavuşacaksınız ve o size amellerinizi soracak. Sakın benden sonra birbirinizin boynunu vurarak kâfirlere dönmeyiniz. Dikkat ediniz! Burada bulunanlar bulunmayanlara sözlerimi ulaştırın. Umulur ki, sözlerim kendilerine ulaştırılan bazı kimseler, sözümü işiten bazı kimselerden daha iyi anlayıp koruyabilirler.”* Hz. Peygamber (s.a.s) sonra, *“Dikkat edin, tebliğ ettim mi?”* diye sordu. Biz, *“Evet.”* dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), *“Allah'ım! Şahit ol!”* buyurdu.⁶⁹

Bu rivayette Hz. Peygamber'in herkesin cevabını bildiği bazı soruları sorması ve arkasından bir süre susması hem konunun önemini vurgulamak hem de dinleyenlerin dikkatini çekmek ve ve ilgilerini yoğunlaştırmak amacına yöneliktir.⁷⁰

⁶⁸ Bkz. Zûrkânî, *Şerhu'l-Mevâhibü'l-Ledünniyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, c. I, s. 480; Karataş, *Hz. Peygamber'in Beden Dili*, s. 195-196.

⁶⁹ Buhârî, Hac 132, Hadis no: 1741; Müslim, Kasâme 29, Hadis no: 1679.

⁷⁰ Bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, c. XI, s. 243.

b. Muâz b. Cebel (ö. 17/638) şöyle anlatmıştır: Allah Rasûlü'nün terkinde idim. Onunla aramızda semerin arkasından başka bir şey yoktu. Bana, “*Yâ Muâz b. Cebel!*” diyerek seslendi. Ben, “*Buyur yâ Rasûlallah, emrine amadeyim!*” dedim. Sonra biraz yürüdü. Allah Rasûlü yine, “*Yâ Muâz b. Cebel!*” diyerek seslendi. Ben, “*Buyur yâ Rasûlallah, emrine amadeyim!*” dedim. Sonra biraz daha yürüdü. Sonra Allah Rasûlü tekrar, “*Yâ Muâz b. Cebel!*” diyerek seslendi. Ben, “*Buyur yâ Rasûlallah, emrine amadeyim!*” dedim. “*Allahın kulları üzerindeki hakkı nedir bilir misin?*” diye sordu. Ben, “*Allah ve Rasûlü bilir.*” dedim. Bunun üzerine, “*Allah'ın kulları üzerindeki hakkı ona ibadet etmeleri ve kendisine hiç bir şeyi ortak koşmamalarıdır.*” buyurdu. Sonra biraz daha yürüdü. Ve yine, “*Yâ Muâz b. Cebel!*” dedi. Ben, “*Buyur yâ Rasûlallah, emrine amadeyim!*” dedim. “*Bunu yaptıkları takdirde kulların Allah üzerinde hakkı nedir, bilir misin?*” dedi. Ben, “*Allah ve Rasûlü bilir.*” dedim. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.s), “*Onlara azap etmemesidir.*” buyurdular.⁷¹

Bu rivayette Allah Rasûlü'nün, Muâz b. Cebel'e ismiyle hitap ettikten sonra bir şey demeden bir müddet beklemesi ve arkasından aynı hitabı tekrar etmesi Muâz'ın dikkatini çekmeye ve söyleyeceği şeyleri iyi öğrenmesini sağlamaya yöneliktir.⁷²

11. Kırgınlık İfade Etmesi

Allah Rasûlü (s.a.s), Tebük Gazvesi'ne bir mazereti olmadığı hâlde katılmayan Kâ'b b. Mâlik ile ilgili, Tebük'e varana kadar hiçbir şey söylememiş, Tebük'te ashâbıyla birlikte otururken Kâ'b'ın nerede olduğunu sormuştu. Bunun üzerine onlardan biri, “*Kâ'b'ı iki kıymetli büdesi ve kibri Medine'ye hapsetti!*” demişti. Bunun üzerine Muâz b. Cebel araya girmiş ve Kâ'b'ı iyi birisi olarak tanıdıklarını söylemişti. Ancak Allah Rasûlü (s.a.s), Muâz'ın bu sözüne hiçbir karşılık vermeyip sükût etmişti.⁷³

Bu rivayette Kâ'b'ı iyi birisi olarak tanıdığını söyleyen Muâz b. Cebel'e, Allah Rasûlü'nün hiçbir karşılık vermeyip susması, Kâ'b'a kırgınlığının bir ifadesi olsa gerektir. Nitekim sefer dönüşü yanına vardığında Rasûlullah'ın ona dargın dargın gülümsemesi, söz konusu suskunluğun nedenini belirgin hâlde getirmektedir.⁷⁴

⁷¹ Buhârî, Libâs 101, Hadis no: 5967; Müslim, İmân 48, Hadis no: 30.

⁷² Bkz. Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*, c. I, s. 317; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, XI, 347; Aynî, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. XXII, s. 123.

⁷³ Buhârî, Meğâzî 80, Hadis no: 4418; Müslim, Tevbe 53, Hadis no: 2769.

⁷⁴ Bkz. Mahmut Kavaklıoğlu, “Sergilediği Beden Dili açısından Hz. Peygamber”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, sy. 6, 2004/2, s. 69.

12. Utanma İfade Etmesi

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (s.a.s), Zeyneb bint. Cahş ile evlendiği zaman bir düğün yemeği vermişti. Yemekte ekmek ve etli pilav vardı. Gelenler grup grup yemeklerini yiyip gidiyorlardı. Derken gelecek başka kimse kalmadığından dolayı sofraya kaldırıldı. Ancak davetlilerden üç kişi oturup kendi aralarında sohbet daldılar. Rasûlullah (s.a.s), onların anlayıp da kalkmaları için dışarı çıktı. Bir süre sonra adamların gitmiş olacağını düşünerek eve geri döndü. Fakat onlar hâlâ konuşuyorlardı. Allah Rasûlü (s.a.s), son derece utangaç olduğu için onlara kalkıp gitmelerini söyleyemedi. Tekrar dışarı çıktı. Nihayet sohbet edenler kalkıp gittiler. Bunun üzerine ben sohbet edenlerin gittiğini kendisine haber verince eve döndü. Bunun akabinde şu âyet-i kerîme nâzil oldu:⁷⁵ *“Ey iman edenler! Yemek için çağrılmaksızın ve yemeğin pişmesini beklemeksizin (vakitli vakitsiz) Peygamber'in evlerine girmeyin, çağrıldığınız zaman girin. Yemeği yiyince de hemen dağılın. Sohbet için beklemeyin. Çünkü bu davranışınız Peygamber'i rahatsız etmekte, fakat o size bir şey söylemeye çekinmektedir. Allah ise gerçeği söylemekten çekinmez. Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Böyle davranmanız hem sizin kalpleriniz, hem de onların kalpleri için daha temizdir. Allah'ın Rasûlü'ne rahatsızlık vermeniz ve kendisinden sonra hanımlarını nikâhlamanız ebediyen söz konusu olamaz. Çünkü bu Allah katında büyük bir günahtır.”*⁷⁶

Bu rivayette Hz. Peygamber'in sükûtu âyette de ifade edildiği üzere hayâ içeriklidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) bazı davetlilerin misafirliği uzatmalarından rahatsız olmuş ancak hayâ ve nezaketinden dolayı onlara bir şey diyememiştir.⁷⁷

13. Sosyo-Psikolojik Baskı ve Cezalandırma İfade Etmesi

Hz. Peygamber (s.a.s), sünnete aykırı hareket edenlere, emrine uymayanlara, kendisine karşı gelenlere ve kendisiyle birlikte hareket etmeyenlere karşı farklı tepkiler göstermiştir. Bu tepkiler genel olarak uyarı, azarlama, kızma, beddua, lânetleme, tehdit, affetmeyi geciktirme, müsaade etmeme, cenaze namazını kılmama, bulunduğu yeri terk etme ve müdahale etme şeklinde olmuştur.⁷⁸

⁷⁵ Buhârî, Tefsîr (Ahzâb) 8, Hadis no: 4791-4792; Müslim, Nikâh 92-95, Hadis no: 1428.

⁷⁶ Ahzâb, 33/53

⁷⁷ Bkz. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 2003, c. IX, s. 54; Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-Derâri fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c. XXII, s. 105-106; Kastalânî, *İrşâdü's-Sâri li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c. IX, s. 159; Aynî, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. XXV, s. 28.

⁷⁸ Bkz. Aynur Uraler, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, İFAV Yayınları,

Hız. Peygamber (s.a.s), bazen de sosyo-psikolojik baskı uygulama yoluna gitmiş ve kendisiyle birlikte hareket etmeyenlerle konuşmamayı tercih etmiştir. Mesela, Hız. Peygamber Tebük Gazvesi'ne bir mazereti olmadığı hâlde katılmayan Kâ'b b. Mâlik (ö. 50/670), Mürâre b. Rebi' ve Hilâl b. Ümeyye'ye karşı tavrını, onlarla elli gün konuşmayarak ifade etmiştir. Onlarla sadece Hız. Peygamber (s.a.s) değil, bütün Müslümanlar konuşmamıştır. Bu süre zarfında toplumsal bir tepki olarak bu üç kişiyle konuşulması yasaklanmış, onların yüzlerine dahi bakılmamış, onlarla birlikte aynı ortamda oturulmamıştır. Bu durum affedildiklerini bildiren âyetin⁷⁹ nâzil olmasına kadar devam etmiştir.⁸⁰ Hız. Peygamber (s.a.s) böyle bir tavırla, onlara sosyo-psikolojik bir baskı uygulamış ve onları cezalandırmıştır.⁸¹

14. Uygun Zamanı Bekleme İfade Etmesi

Ebû Hüreyre (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Mâiz b. Mâlik, zina yaptığını dördüncü defa gelip itiraf edince recmedilmişti. Daha sonra Hız. Peygamber (s.a.s), sahâbeden bir toplulukla birlikte onun kabrine uğradığında onlardan biri şöyle dedi: “*Şu ahmak adam defalarca Hız. Peygamber'e geldi. Ancak Hız. Peygamber (s.a.s) her gelişinde onu geri göndermişti. Nihayet bir köpek gibi öldürüldü.*” Hız. Peygamber (s.a.s) bu söze karşı sükût etti. Oradan ayrıldıktan bir süre sonra bir eşek leşine rastladılar. Leşin ayağı, şişmeden dolayı yukarı kalkmıştı. Hız. Peygamber (s.a.s) onlara, “*Bundan yiyin!*” deyince onlar, “*Eşek leşinden mi yâ Rasûlallah?*” diye karşılık verdiler. Bunun üzerine Hız. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: “*Az önce kardeşinize yönelik hakarettten kazandığınız günah daha çoktur. Muhammed'in canı kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki Mâiz, cennet nehirlerinden bir nehre dalıp durmaktadır.*”⁸²

Bu rivayette Allah Rasûlü (s.a.s), Mâiz hakkında söylenen sözleri duymuş ancak hiçbir müdahalede bulunmamış, susmuştur. Onun susmasının, duyduklarını onaylamaya değil, bilakis müdahale için uygun bir ortamı kollamaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bir müddet geçip de uygun bir ortam oluştuğunda Rasûlullah'ın, Mâiz hakkındaki konuşmaları

İstanbul 2012, s. 127-140.

⁷⁹ Tevbe, 9/118.

⁸⁰ Buhârî, Meğâzî 79, Hadis no: 4418; Müslim, Tevbe 53, Hadis no: 2769; Ahmed b. Hanbel, VI, 456-461, Hadis no: 16204; İbn Hibbân, *es-Sahih*, c. VIII, s. 155-163, Hadis no: 3370.

⁸¹ Yusuf Macit, “Hz. Muhammed'in Bazı İletişim İlkeleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 16, Samsun 2003, s. 297.

⁸² Ebû Dâvûd, Hudûd 24, Hadis no: 4428; Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred, Dâru's-Sıddik, Cübeyl*, 2000, s. 254, Hadis no: 737; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. VI, s. 415, Hadis no: 7126.

rının çirkinliğini kendilerini şaşırtacak düzeyde onlara bildirmesi, suskunluğunun türünü ortaya koymaktadır.⁸³

Bu konuda diğer bir rivayet şöyledir: Bir gün birisi Hz. Peygamber'e gelerek sabah namazının vaktini sordu. Hz. Peygamber (s.a.s) sükût etti. Hz. Peygamber (s.a.s) ertesi gün sabah namazını fecir doğunca kıldı, bir sonraki gün ise ortalık biraz aydınlanınca kıldı. Sonra da, "*Sabah namazının vaktini soran nerede?*" buyurdu. Adam "*Buradayım yâ Rasûlallah!*" deyince Hz. Peygamber (s.a.s), "*Sabah namazının vakti, bu iki vaktin arasındaki zamandır.*" buyurdu.⁸⁴

Bu rivayette Hz. Peygamber (s.a.s), sabah namazının vaktini soran kişiye hemen cevap vermemiş onun daha iyi öğrenmesi ve anlaması için ertesi gün meseleyi fiili olarak anlatmış ve akabinde cevap vermiştir.⁸⁵ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in buradaki sükûtu da uygun bir zamanı beklemeye yöneliktir.

15. Siyaseten Hareket Etmeyi İfade Etmesi

Hz. Peygamber'in sükûtu bazen siyaseten olmuştur.⁸⁶ Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber (s.a.s), sakıncalı davranışları engelleyebilecek güçte olmadığı zamanlarda veya fitnenin ve fesadın çıkmasından ya da yanlış anlaşılma ve değerlendirmelerden endişe ettiği durumlarda şartlar gereği sükût etmiştir.⁸⁷ Mesela, Hz. Peygamber (s.a.s) münafıkların yıpratıcı söz ve eylemlerine karşı, "*Muhammed arkadaşlarını öldürüyor*"⁸⁸ söylemlerine sebep olmamak için sessiz kalmayı tercih etmiştir. İbn Teymiyye (ö. 652/1254), Hz. Peygamber'in bu tutumunu şöyle açıklamaktadır: "*Hz. Peygamber'in münafıkların önde gelenlerinden Abdullah b. Übey ve benzeri münafıklar için sükût etmesi onların çevrelerinin çok olmasındandır. Ayrıca onlara gerekli olan cezaların verilerek münkerin izale edilmesi, daha önemli bir marufun yok olmasına sebep olacaktı. Çünkü onlara gerekli cezaların verilmesi hem onların kavminin ve destekçilerinin nefretine sebep olacak hem de Muhammed (s.a.s) kendi ashâbını öldürüyor söylemlerine neden olarak diğer insanların nefretine neden olacaktı.*"⁸⁹

⁸³ Bkz. Kavaklıoğlu, "Sergilediği Beden Dili açısından Hz. Peygamber", s. 69.

⁸⁴ Muvatta, Vukûtu's-salât 3, Hadis no: 4; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 549, Hadis no: 1750.

⁸⁵ Bâcî, *el-Müntekâ Şerhu Muvatta Mâlik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, c. I, s. 209; Zürcânî, *Şerhu'l-Muvatta*, Matbaatü'l-Hayriyye, y.y., t.y., I, 18.

⁸⁶ Ali Çelik, "Takrîrî Sünnet (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 43, sy. 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2007, s. 33.

⁸⁷ Aşkar, *Ef'âlu-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye*, c. II, s. 76.

⁸⁸ Buhârî, Menâkıb 8, Hadis no: 3518; Müslim, Birr 63, Hadis no: 2583; Ahmed b. Hanbel, VI, 187, Hadis no: 15200; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. IX, s. 55-56, Hadis no: 17866.

⁸⁹ İbn Teymiyye, *Mecmûatü'l-Fetâvâ, Dâru'l-Vefâ*, Mansûra 2005, c. XXVIII, s. 76.

Bu konuda en dikkat çekici rivayetlerden biri Muhammed b. Münkedir (ö. 131/748) tarafından şöyle nakledilmiştir: Ben, Câbir b. Abdullah'ı, İbn Sayyâd'ın deccâl olduğunu Allah'a yemin ederek söylediğini gördüm. Ona, bunu "*Allah'a yeminle mi söylüyorsun?*" dedim. Bunun üzerine Câbir, "*Ben, Ömer b. Hattâb'ı, Peygamber'in yanında İbn Sayyâd'ın deccâl olduğuna dair yemin ettiğini işittim. Ancak Peygamber (s.a.s), onun bu yeminini reddetmedi.*" dedi.⁹⁰

Hz. Peygamber'in bu rivayetteki sükûtunun gerekçesinin siyaseten olduğunu Kamil Miras şöyle ifade etmiştir: "*Câbir'in bu hadisinde bildirdiği üzere, Allah Rasûlü (s.a.s) bu deccâl değildir diye reddetmemekle beraber, öldürülmesine de müsaade etmemiştir. Çünkü bu günler, Medine'ye ilk hicret edildiği zamana müsâdif idi. Yahudilerle iyi geçinmek günleri idi.*"⁹¹

16. Uyarı İfade Etmesi

Ebû Hüreyre (ö. 58/678) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (s.a.s), bize bir gün bir konuşma yaptı ve "*Ey Müslümanlar! Allah size hacca farz kıldı, haccedin!*" buyurdu. Sahâbîlerden biri,⁹² "*Her sene mi, ey Allah'ın Rasûlü?*" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s) cevap vermeyip sustu. Adam sorusunu üç defa tekrarladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdu: "*Şayet evet deseyseniz, her sene haccetmeniz farz olurdu, siz de onu yerine getiremezsiniz!*" Sonra sözlerine devamla, "*Ben sizi kendi hâlinize bıraktığım sürece siz de beni kendi hâlime bırakın. Çünkü sizden öncekiler peygamberlerine çok sorular sordular ve aldıkları cevaplar konusunda ihtilaf etmeleri sebebiyle helâk oldular. Bundan dolayı size, bir şey emrettiğim zaman onu gücünüz yettiğinde yerine getirin. Herhangi bir şeyi de yasaklarsam ondan da kesin olarak kaçın!*" buyurdu.⁹³

Bu rivayette Hz. Peygamber'in sükûtu, uyarı ve söz konusu sorudan vazgeçirmeye yöneliktir. Diğer bir ifadeyle Hz. Peygamber (s.a.s) aynı soruyu üç defa soran kişiye cevap vermeyerek onu uyarmaya ve sorusundan vazgeçirmeye çalışmıştır. Çünkü rivayetin sonunda Hz. Peygamber'in çok sorunun sorumluluk getireceğini dolayısıyla verilen emirlerden ne anlaşılı-

⁹⁰ Buhârî, İ'tisâm 23, Hadis no: 7355; Müslim, Fiten 94, Hadis no: 2929; Ebû Dâvûd, Melâhim 16, Hadis no: 4331; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XVII, s. 76.

⁹¹ Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, c. XII, s. 412.

⁹² İbn Abbâs'tan nakledilen diğer bir rivayette bu sahâbînin Akra' b. Hâbis (ö. 33/653-54) olduğu ifade edilmiştir. Bkz: Ebû Dâvûd, Menâsik 1, Hadis no: 1721; Nesâî, Menâsikü'l-hac 1, Hadis no: 2616.

⁹³ Müslim, Hac 412, Hadis no: 1337; Nesâî, Menâsikü'l-hac 1, Hadis no: 2615; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. IV, s. 533-534, Hadis no: 8615; Dârekutnî, *es-Sünen*, c. III, s. 339, Hadis no: 2705.

yorsa öylece amel etmenin daha doğru olacağını açıklamayı buna delâlet etmektedir.⁹⁴ Nitekim hadisin başka bir rivayetinde bu olay üzerine, “Ey iman edenler! Açıklandığı zaman size zorluk verecek şeyleri sormayın.”⁹⁵ âyetinin indiğinin ifade edilmesi de⁹⁶ bu hususu desteklemektedir.

Ayrıca Allah Rasûlü (s.a.s), başka bir hadiste konuyla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “Allah’ın kitabında helâl olarak belirlediği helâl, haram olarak ifade ettiği ise haramdır. Sükût edip değinmediği hususlar ise insanların muaf tutulduğu hususlardır. Allah’ın muaf tutmasını kabulle karşılanırsınız. Zira Allah hiçbir şeyi unutmaz.” Hz. Peygamber (s.a.s) bunun peşinden, “Rabbin asla unutkan değildir.”⁹⁷ âyetini okumuştur.⁹⁸

17. Memnuniyet İfade Etmesi

Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12) şöyle nakletmiştir: Güneş tepe noktasından batıya meylettiği bir sırada Hz. Peygamber (s.a.s) evinden çıkıp öğle namazını kıldırdı. Sonra minbere çıkıp, kıyametten bahsetti. O gün olacak büyük olayları anlattı. Sonra, “Kim bana soru sormak istiyorsa, sorsun! Burada bulunduğum sürece ne sorarsanız cevap vereceğim.” dedi. İnsanlar için için ağladılar. Hz. Peygamber (s.a.s), “Bana sorun!” diye birkaç kez tekrar etti. Nihayet Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî kalkıp, “Benim babam kim?” diye sordu. Hz. Peygamber, “Huzâfe’dir.” dedi. Sonra yine, “Bana sorun!” diye birkaç kez tekrar etti. Bu esnada Hz. Ömer dizlerinin üzerinde durup, “Rab olarak Allah’tan, din olarak İslâm’dan, Peygamber olarak da Muhammed’den razı olduk.” dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) bir müddet sustu, sonra şöyle buyurdu: “Biraz önce cennet ile cehennem şu duvar üzerinde bana gösterildi. Cennetten daha hayırlı, cehennemden de daha kötü bir şey görmedim.”⁹⁹

İbn Battâl’a (ö. 449/1057) göre Allah Rasûlü (s.a.s), Hz. Ömer’in, “Rab olarak Allah’tan, din olarak İslâm’dan, Peygamber olarak da Muham-

⁹⁴ Kastallânî, *İrşâdü’s-Sârî li-Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, c. III, s. 92; İbn Allân, *Delîlü’l-Fâlihîn li-Turukı Riyâzü’s-Sâlihîn*, c. VII, s. 80; Muhammed Hıdır el-Cekenî, *Kevserü’l-Meânî’d-Derari fi Keşfi Habâyâ Sahîhi’l-Buhârî*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1995, c. XII, s. 408; Muhammed el-İtyûbî, *Zahîratü’l-Ukbâ fi Şerhi’l-Müctebâ*, Dâru’l-Mi’râc, Riyâd 1996, c. XXIII, s. 278.

⁹⁵ Mâide, 5/101.

⁹⁶ Tirmizî, Hac 5, Hadis no: 814; İbn Mâce, Menâsik 2, Hadis no: 2884; Ahmed b. Hanbel, I, 322, Hadis no: 917; Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2002, II, 322, Hadis no: 3157.

⁹⁷ Meryem, 19/64.

⁹⁸ Beyhakî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, X, 21, Hadis no: 19724; Dârekutnî, *es-Sünen*, c. III, s. 59, Hadis no: 2066; Hâkim en-Nisâbü’rî, *el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn*, c. II, s. 406-407, Hadis no: 3419; İbn Receb, *Câmiu’l-Ulûm ve’l-Hikem*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 2008, s. 617, Hadis no: 30.

⁹⁹ Buhârî, *Mevâkütü’s-salât* 11, Hadis no: 540; Müslim, *Fedâil* 136, Hadis no: 2359.

med'den razı olduk.” sözünden hoşnut olmuş ve bu hoşnutluğunu da sükkût ederek göstermiştir.¹⁰⁰

18. Meşguliyet İfade Etmesi

Hız. Peygamber (s.a.s), bazen bir şeyle meşgul olduğu anlarda meşguliyetinden dolayı talep veya sorulara herhangi bir karşılık verememiş, meşguliyeti bittikten sonra cevap vermiştir.

Bu konudaki en önemli rivayetlerden biri şöyledir: Hız. Ömer, Hudeybiye dönüşünde Allah Rasûlü'ne bir soru sordu. Ancak Allah Rasûlü (s.a.s), Ömer'e cevap vermedi. Ömer sorusunu iki defa daha tekrar etmesine rağmen Allah Rasûlü (s.a.s) yine cevap vermedi. Bunun üzerine Ömer'i bir endişe kapladı ve oradan ayrılarak insanların önüne geçti. Kendisi hakkında uyarıcı bir âyet nâzil olmasından endişe ediyordu. Çok geçmeden Hız. Peygamber (s.a.s), Ömer'i yanına çağırdı. Ömer endişe içinde Allah Rasûlü'nün yanına geldi ve ona selâm verdi. Allah Rasûlü (s.a.s) Ömer'e hitaben, “*Bu gece bana bir sûre indirilmiştir ki, yemin olsun o sûre bana, üstüne güneş doğan her şeyden daha çok sevimlidir.*” buyurdu. Sonra da, “*Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik.*”¹⁰¹ âyetini okudu.¹⁰²

Bu rivayetten anlaşıldığına göre Hız. Peygamber'in, Ömer'e cevap vermemesi o anda vahiyle meşgul olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰³ Hız. Ömer'in bir sûre sonra çağrılarak kendisine Fetih sûresinin ilk âyetlerinin okunması da bunu desteklemektedir. Buna göre Hız. Peygamber (s.a.s), vahiyle meşgul olduğu zaman -muhtemelen dikkatini dağıtmamak için- kimse ile konuşmamış ve sorulan sorulara cevap vermemiştir.

19. Öfke İfade Etmesi

Allah Rasûlü (s.a.s) öfkelendiği zaman bunun belirtisi olarak yüzünü başka tarafa çevirirdi.¹⁰⁴ Mesela, Seleme b. Yezîd el-Cu'fî, Hız. Peygamber'e, “*Yâ Rasûlallah! Kendi haklarını bizden isteyen fakat bizim haklarımızı vermeyen yöneticiler başımıza geçerse nasıl davranmamızı tavsiye edersin-*

¹⁰⁰ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. X, s. 339; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. I, s. 226; Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c. I, s. 191.

¹⁰¹ Fetih, 48/1.

¹⁰² Buhârî, Tefsîr (Fetih) 1, Hadis no: 4833; Tirmizî, *Tefsîrü'l-Kur'ân* 48, Hadis no: 3273.

¹⁰³ Kastallânî, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, c. VI, s. 352; Mübârekfûrî, *Tuhfetu'l-Ahvezî Şerhu Câmi'î'l-Tirmizî*, c. IX, s. 147; Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta*, c. I, s. 368.

¹⁰⁴ Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, s. 184-185, Hadis no: 226; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 288; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâilü'n-Nübüvve*, s. 629; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukukî'l-Mustafâ*, c. I, s. 203; Süyûtî, *el-Hasâisü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y., c. I, s. 131.

niz.” diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.s), ondan yüzünü çevirdi. Seleme tekrar sordu. Allah Rasûlü (s.a.s) yine yüzünü çevirdi. Seleme bir kez daha sordu. Bunun üzerine Eş‘as b. Kays onu geri çekti. Akabinde Allah Rasûlü (s.a.s), “Dinleyin ve itaat edin! Onlar kendi sorumluluklarından siz de kendi sorumluluklarınızdan hesap vereceksiniz.” buyurdu.¹⁰⁵

Bu rivayette Hz. Peygamber’in sükûtu öfke içeriklidir. Çünkü ısrarla sorulan soru karşısında Hz. Peygamber’in kızdığını anlayan Eş‘as b. Kays (ö. 40/661), Seleme b. Yezîd’i kolundan çekerek sorusunda ısrar etmemesi konusunda onu uyarmıştır.¹⁰⁶

20. Taaccüp İfade Etmesi

Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) şöyle anlatmıştır: Rasûlullah (s.a.s) bir gece kendisine ve kızı Fâtıma’ya gelip, “Namaz kılmıyor musunuz?” buyurdu. Bunun üzerine ben, “Yâ Rasûlallah! Canlarımız Allah’ın elindedir. Eğer bizim kalkmamızı dilerse kaldırır.” dedim. Ben böyle söyleyince dönüp gitti ve bana hiçbir karşılık vermedi. Sonra onun giderken dizlerini döverek, “İnsan mücadele etmeye ne kadar da düşkün böyle!”¹⁰⁷ dediğini duydum.¹⁰⁸

Hz. Peygamber’in burada, Hz. Ali’nin sözüne herhangi bir karşılık vermemesi taaccüp içerikli olarak görülmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in dönüp giderken dizlerini dövmesi de bu anlama işaret etmektedir.¹⁰⁹

21. İsteksizlik İfade Etmesi

Hz. Peygamber’in sükûtunun nedenlerinden biri de isteksizlik yani talep edilen bir şeyi yapmama arzudur. Nitekim Hz. Ali’den (ö. 40/661) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber’den bir şey istenildiği zaman onu yapmak isterse “evet” derdi, yapmak istemediğinde ise sükût ederdi. Bir şeyi yapmak istemediğinde hiç bir zaman “hayır” tabirini kullanmazdı.¹¹⁰

Sonuç

Allah Rasûlü (s.a.s), gerek huzurunda gerekse gıyabında vâki olan söylem ve eylemlere çoğu zaman sükûtle mukabelede bulunmuştur. Allah

¹⁰⁵Müslim, İmâre 49, Hadis no: 1846; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. VIII, s. 273, Hadis no: 16624.

¹⁰⁶Karataş, *Hz. Peygamber’in Beden Dili*, s. 169-170.

¹⁰⁷Kehf, 18/54.

¹⁰⁸Buhârî, Teheccüd 5, Hadis no: 1127; Müslim, Müsâfirîn 206, Hadis no: 775.

¹⁰⁹Kâdi İyâz, *İkmâlü'l-Mu’lim bi-Fevâid-i Müslim*, c. III, s. 141; Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi’n-Nevevî*, VI, 93; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, c. III, s. 15.

¹¹⁰Taberânî, *el-Mu’cemü'l-Evsât*, Dâru'l-Harameyn, Kâhire 1995, c. VII, s. 374, Hadis no: 7767; Kastallânî, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye*, c. II, s. 370.

Rasûlü'nün bu tavrı, ilgili söz veya fiili onayladığı manasına hamledilerek şer'î bir kaynak olarak değerlendirilmiştir. Bu muhtevadaki nebevî sükût, takrîrî sünnetin en önemli ifade araçlarından biri olarak hüküm istinbatında şer'î bir değer ifade etmiştir. Bunun en önemli gerekçesi ise Allah Rasûlü'nün risâlet görevi gereği İslâm'ın tasvip etmediği bir durumu onaylamayacağı kanaatidir. Nitekim takrîrî sünnetin şer'î bir delil olarak kabul edilmesinde bu hâkim kanaat en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Hz. Peygamber'in sükûtu, sadece onay ve kabul anlamına gelmemektedir. Onun sükûtu, beşerî münasebetlerde beden dilinin göstergeleri olarak çok çeşitli anlam değerlerini de ihtiva etmiştir. Bu durum, Hz. Peygamber'in beşerî münasebetlerinde beden dilinin en önemli ifade araçlarından biri olan sükûtu, etkin ve başarılı bir şekilde kullandığını göstermektedir.

Hz. Peygamber'in sükûtunun anlam değerleri, onun nebevî ve beşerî vasıflarının birbiriyle ayrılmaz bir bütün olduğunu ifade etmeye imkân vermektedir. Çünkü Allah Rasûlü (s.a.s) hangi içerikten olursa olsun bütün sükûfî tavırlarıyla hakkı temsil etmiş, üsve-i hasene vasfının eşsiz yansımalarını sergilemiştir. Bu husus, sünneti doğru anlamada Hz. Peygamber'in nebevî ve beşerî vasıflarının birlikte değerlendirilmesi gereğini de ortaya koymuştur. Çünkü Allah Rasûlü'nün hayatının bütün yönleri incelendiğinde onun beşerî ve nebevî yönünü birbirinden ayırma imkânının neredeyse yok hükmünde olduğu net olarak müşahede edilecektir.

Kaynakça

Abdülkerim en-Nemle, Ali b. Muhammed (ö. 1435/2014), *el-Câmi' li-Mesâili Usûli'l-Fıkh, Mektebetü'r-Rüşd*, Riyâd, 2000.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (ö. 241/855), *el-Müsned, I-XII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, 2008.

Ali el-Kârî, Ebu'l-Hasen Nureddin Ali b. Sultan Muhammed (ö. 1014/1605), *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih, I-XI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, 2001.

Âmirî, Ebû Zekeriyâ İmâdüddîn Yahyâ b. Ebû Bekr (ö. 893/1488), *Behcetü'l-Mehâfil ve Buğyetü'l-Emâsil, Dâru'l-Minhâc*, Beyrut, 2009.

Aşkar, Muhammed Süleyman, *Ef'âlur-Rasûl ve Delâletühâ ale'l-Ahkâmi's-Şer'iyye, I-II, Dâru'n-Nefâis*, Beyrut, 2010.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed (ö. 855/1451), *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhu'l-Buhârî, I-XXV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut, 2001.

Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Ali (1857-1911), *Avnü'l-Mabûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd, I-II, Dâru İbn Hazm*, Beyrut, 2005.

Bâcî, Ebu'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd (ö. 474/1081), *el-Müntekâ*

Şerhu Muvatta Mâlik, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.

Başar, Serpil, "Kur'ân'da Hilm Kavramı", *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 49, Sayı: 1, Ocak-Şubat-Mart 2013.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin (ö. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

-----, *Delâilü'n-Nübüvve, I-VII*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahih, I-V*, er-Risâletü'l-Âlemiyye, Dimeşk, 2011.

-----, *el-Edebü'l-Müfred*, Dâru's-Siddîk, Cübeyl, 2000.

Cekenî, Muhammed el-Hıdır eş-Şinkitî (ö. 1354/1935), *Kevserü'l-Meânî'd-Derari fî Keşfi Habâyâ Sahihi'l-Buhârî, I-XIV*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1995.

Çağrıçı, Mustafa, "Hilim", *DİA, I-XLIV*, TDV, Ankara, 1998.

Çelik, Ali, "Takrîf Sünnet (Mahiyeti, Özellikleri ve Hükümü)", *Diyanet İlmi Dergi*, Cilt: 43, Sayı: 3, Temmuz-Ağustos-Eylül 2007.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed (ö. 385/995), *es-Sünen, I-VI*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2011.

Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk (ö. 275/889), *es-Sünen*, Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, Riyâd, t.y.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd (ö. 204/819), *el-Müsned, I-IV, Dâru'l-Hicr, y.y.*, 1999.

Emîr es-San'ânî, Ebû İbrâhîm İzzeddîn Muhammed b. İsmail (ö. 1182/1768), *et-Tahbîr li-İzâhi Meâni't-Teysîr, I-VII*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2012.

Erdoğan, Mehmet, *Vahiy-Akil Dengesi Açısından Sünnet*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2001.

Erul, Bünyamin, "Hz. Peygamber ve Beden Dili", *Hiz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslâm'ın Güncel Sunumu/2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri*, TDV Yayınları, Ankara, 2006.

Hacızade, Naile, "Türkçede Susma ve Sessizlik Kavramları Üzerine", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29-Bahar, Konya 2011.

Hâdimî, Nüreddin b. Muhtâr, *İlmü Mekâsîdüş-Şeria*, Mektebetü'l-U-beykân, Riyâd, 2001.

Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah (ö. 405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn, I-V*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

Hattâbî, Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm (ö. 388/998), *A'lâmü'l-Hadis fî Şerhi Sahihi'l-Buhârî, I-IV*, Câmiatü Ümmü'l-Kurâ, Mekketü'l-Mükerrime, 1988.

Heyet, *Hadislerle İslâm*, I-VII, DİB Yayınları, Ankara, 2013.

Heyet, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, (Metni Kontrol Eden: Ali Himmet Berki), Güzel İstanbul Matbaası, Ankara, 1959.

İbn Akîl, Ebu'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed (ö. 513/1119), *el-Vâzih fi Usûli'l-Fıkh, I-V*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1999.

İbn Allân, Muhammed Alî b. Muhammed (ö. 1057/1648), *Delîlü'l-Fâlihîn li-Turukı Riyâzü's-Sâlihîn, I-VIII*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

İbn Asâkir, Ebû Muhammed Bahâüddîn el-Kâsım b. Ali (ö. 600/1203), *Târihu Medîneti Dimeşk, I-LXXX*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1995.

İbn Battâl el-Kurtubî, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik (ö. 449/1057), *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, I-XI*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2003.

İbn Hacer el-Askâlânî, Ebu'l-Fadl Şihâbeddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed (ö. 852/1449), *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'r-Reyyân, Kâhire, 1986.

İbn Hibbân, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed (ö. 354/965), *Sahîhu İbn Hibbân, I-XVIII*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1991.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Ey-yûb (ö. 218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye, I-IV*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1990.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemseddin Muhammed b. Ebû Bekr (ö. 751/1350), *Zâdü'l-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd, Müessesetü'r-Risâle*, Beyrut, 2009.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer (ö. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye, I-XX*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 2010.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (ö. 273/887), *Sünen-i İbn Mâce*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 2003.

İbn Receb, Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed (ö. 795/1393), *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 2008.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim (ö. 728/1328), *Mecmûatü'l-Fetâvâ, I-XXXVII*, Dâru'l-Vefâ, Mansûra, 2005.

İbnü'l-Esîr el-Cezerî, İzzüddîn Alî b. Muhammed (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi'l-Târîh, I-XI*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh b. İshâk (ö. 430/1038), *Delâilü'n-Nübüvve, I-II*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1986.

Kâdî İyâz, Ebu'l-Fadl Mûsâ el-Yahsubî (ö. 544/1149), *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâid-i Müslim, I-IX*, Dâru'l-Vefâ, Mansûra, 1998.

-----, eş-Şifâ bi-Ta'rîfi *Hukukî'l-Mustafâ*, I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1984.

Karataş, Mustafa, *Hz. Peygamber'in Beden Dili*, Nûn Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Kastallânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (ö. 923/1517), *İrşâ-*

dü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, I-X, Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, Mısır, h. 1323.

Kavaklıoğlu, Mahmut, “Sergilediği Beden Dili açısından Hz. Peygamber”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 6, 2004/2.

Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî (1875-1933), *Feyzü'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî, I-VI*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.

Kirmânî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî (ö. 786/1384), *el-Kevâkibü'd-Derârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, I-XXV*, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1981.

Macit, Yusuf, “Din Hizmetlerinde Sözlü ve Sözsüz İletişim”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007), I-II*, DİB Yayınları, Ankara, 2008.

-----, “Hz. Muhammed'in Bazı İletişim İlkeleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 16, Samsun, 2003.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Ashâbî (ö. 179/795), *el-Muvatta, Meketbetü'l-Furkân*, Ummân, 2003.

Miras, Kâmil (1875-1957), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, I-XII*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Molla Gürânî, Şemseddin Ahmed b. İsmail (ö. 893/1488), *el-Kevserü'l-Cârî ilâ Riyâzi Ehâdîsi'l-Buhârî, I-XI*, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2008.

Muhammed el-İtyübî, Ali b. Âdem b. Musa, *Zahîratü'l-Ukbâ fi Şerhi'l-Müctebâ, I-XL*, Dâru'l-Mi'râc, Riyâd, 1996.

Mübârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdürrahîm (1865-1935), *Tuhfetü'l-Ahvezî Şerhu Câmü't-Tirmizî, I-X*, Dâru'l-Fikr, y.y., t.y.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875), *Sahîh-i Müslim, Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye*, Riyâd, 1998.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali (ö. 303/915), *Sünen-i Nesâî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2005.

-----, es-Sünenü'l-Kübrâ, I-XII, *Müessesetü'r-Risâle*, Beyrut, 2001.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277), *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî, I-XVIII*, Müessesetü Kurtuba, y.y., 1994.

Ramazan el-Bûtî, Muhammed Saîd (ö. 1434/2013), *Fıkhü's-Sîreti'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut, 1991.

Şehârenfûrî, Halîl b. Ahmed b. Mecîd (1852-1927), *Bezlü'l-Mechûd fi Halli Ebî Dâvûd, I-XX*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Sofuoğlu, Mehmet (1923-1987), *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi, I-XVI*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1987.

Süyûtî, Celaleddin Abdurrahmân b. Ebû Bekr (ö. 911/1505), *el-Hasâisü'l-Kübrâ, I-II*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y.

Şâmî, Şemseddîn Muhammed b. Yûsuf (ö. 942/1536), *Sübülü'l-Hüdâ*

ve'r-Reşâd fî Sîreti Hayri'l-İbâd, I-XII, Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Kâhire, 1997.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2007.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-Kebîr, I-XXV*, Mektebetü İbn Teymiyye, y.y., t.y.

-----, *el-Mu'cemü'l-Evsât, I-X*, Dâru'l-Harameyn, Kâhire, 1995.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî (ö. 310/923), *Târîhü'r-Rusûl ve'l-Mülûk, I-XII*, Dâru'l-Maârif, Kâhire, 1968.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (ö. 279/892), *Sünen-i Tirmizî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2005.

-----, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye, Dâru'l-Erkâm*, Beyrut, t.y.

Tosun, Cemal, *Din Hizmetlerinde İletişim ve Halkla İlişkiler*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2005.

Uraler, Aynur, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2012.

Urmevî, Sirâceddîn Mahmûd b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Hâmid (ö. 682/1283), *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl, I-II*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1988.

Yavuz, Yusuf Şevki, “*Vahiy*”, DÎA, I-XLIV, TDV, Ankara, 2012.

Yıldırım, Mustafa, *Mecelle'nin Küllî Kâideleri*, İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2001.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed (ö. 748/1348), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm, I-XVII*, Dâru'l-Gurabi'l-İslâmî, Beyrut, 2003.

Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn (ö. 926/1520), *Minhatü'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî, I-X*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, 2005.

Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbâkî b. Yûsuf (ö. 1122/1710), *Şerhu'l-Muvatta, I-IV*, Matbaatü'l-Hayriyye, y.y., t.y.

-----, *Şerhu'l-Mevâhibü'l-Ledünniyye, I-XII*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.